

Rózsa György:

VÁZLAT A MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSEK IKONOGRÁFIÁJÁHOZ

Fejős Imre emlékének

A magyar országgyűlések története mindmáig megiratlan. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy nem korai-e a történészek adatgyűjtő és értékelő munkáját megelőzve a téma ikonográfiai vonatkozásaival foglalkoznunk. De a feudalizmus korában az uralkodói hatalom rendi ellensúlyozására életrehívott és még ma is fontos államhatalmi funkciókat betöltő törvényhozó szerv multjának megismeréséhez a rendkívül széles körű írott forrásanyag mellett számtalan képes dokumentum is rendelkezésünkre áll. Ezek nemcsak az országgyűlés, mint intézmény korábbi működésének rekonstrukciójához nyújtanak segítséget, de az állami életben betöltött jelentős szerepét is bizonyítják.

Az egymást követő uralkodóknak, az országos hatáskörű rendi méltóságok viselőinek és az országgyűlések résztvevőinek hiteles portréi, valamint az üléseknek helyet adó települések egykori formáját megőrző veduták szemléletesebbé és élőbbé tehetik a történeti előadást. De az említett arcképek és látképek, azaz a magyar országgyűlések története számára kínálkozó illusztrációkban az esetben csak tágabb értelemben tekinthetők tulajdonképpen történeti forrásoknak, hiszen számtalan egyéb vonatkozásban ugyanilyen joggal felhasználhatjuk őket. Az országgyűlések speciális körülményeire, lefolyásuk reális módjára vonatkozó ikonográfiai forrásanyag ennél sokkal szűkebb körű s éppen világos körülhatárolhatóság jogosít fel vázlatos áttekintésükre.

Magyar országgyűlésről a 13. századtól kezdve beszélhetünk. Kezdetben vagy tömeges vagy képviseleti formában folytatta tanácskozásait, tagjai a főpapság, a fő- és köznemesség, később a városi polgárság soraiból kerültek ki. Gyakran tartották szabad ég alatt. Tárgyalásmódjáról ezen kívül kevés adattal rendelkezünk az Árpád- és vegyesházi királyok korából. A 17. századtól kezdve általánossá

vált a kétkamarás rendszer. Ebben az időben alakult ki összehívásának és tárgyalásának határozott módja, az elnökök és a résztvevők jogai és kötelességei, bár „házszabályról” csak a 19. században rendelkeztek.¹

Az országgyűlések történetére vonatkozó ikonográfiai forrással a 18. századtól kezdve számolhatunk. A 19. században a mennyiség növekedni kezd, majd a század utolsó harmadától, a riportfénykép megjelenésétől kezdve beláthatatlanná terebélyesedik. Most csak a képzőművészet eszközeivel készült ábrázolásokkal foglalkozhatunk, a rendkívül nagy tömegben fennmaradt fényképanyag ugyanis semmi újat nem hoz az ábrázolások tipológiája szempontjából. Az általában rendszeres időközökben, most már ugyanazon a helyen szematikusan megismétlődő jelenetek képei csak tartalmi szempontból forrásértékek, ennek vizsgálata azonban már a kor szak specialistáinak feladata.

Ikonográfiai anyagunkban a legelső helyet azok a képek érdemlik, amelyek az országgyűlés színhelyéül szolgáló épületek külsejét vagy termeik belső alakját őrizték meg az utókor számára. S ezek körét mindjárt le is kell szűkíteni. Az ülések helyét ugyanis a 19. század közepéig törvény nem határozta meg, csak azt írta elő, hogy az ország határain belül kell lennie. Így különböző városokban tartottak országgyűléseket (pl. Sopron, Tolna, Besztercebánya — ma Bańska Bystrica, Csehszlovákia —, Nagyszombat — ma Sibiu, Románia stb.). Többször előfordult, hogy átmenetileg olyan épületek is helyet adtak az országgyűlésnek, amelyeket eredetileg más célra emeltek. Témánk szempontjából most első sorban azokkal az esetekkel kell foglalkoznunk, amikor a korábban eltérő rendeltetésű épületeket tartós átalakítással tették alkalmassá ülések tartására. Érdekes módon tükröződik az ideiglenes és tartós használat közötti különbség a helynévadásban. A budai várban az Országház-utca neve őrzi az országgyűlések emlékét, pedig itt csak három alkalommal volt ülés, 1790-ben, 1792-ben és 1807-ben. De az országgyűlés Budára helyezése a 18. század végén a nemzeti követelések között szerepelt. A nemzeti Múzeumot viszont sohasem nevezték másként, holott a 19. század második felében, a mai Országház felépítéséig, mindkét háznak voltak itt ülései. Ebben az esetben azonban — úgy látszik — fontosabbnak érezték a kulturális feladatot és ezért nem kapott a Múzeum átmeneti szerepét jelző nevet.

Amióta az ország középső része a török hatalmába került, a legtöbb országgyűlést a főváros funkciót átvállaló Pozsonyban (ma Bratislava, Csehszlovákia) tartották, kezdetben a várban. Az első, országgyűlések céljára szolgáló épület 1609 és 1635 között épült. Később vámhivatal céljára használták, nem maradt fenn régi ábrázolá-

sa.² A második országházat Johann Baptist Martinelli (1701–1754) tervei alapján Franz Karl Römisch (1716–1779) építette 1753-tól 1756-ig, eredetileg királyi kamara céljára. Átalakítása Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) udvari kamarai építészről származik, 1772-ből. A jelenlegi egyetemi könyvtár céljára használt épület képét a bécsi és Bécs környéki részletekről sorozatokat készítő kedves, naiv mesternek, Vincenz J. Reimnek (1796–1858) köszönhetjük.³ (43. kép.) Mindkét pozsonyi épületben külön termet biztosítottak az alsó- és felsőtábla számára. Amikor az országház nem volt használható állapotban, a felsőtábla a primási palotában vagy esetleg a nádor házában, az alsó pedig a főtéren álló ún. „Zöldház”-ban ülésezett.

1783-tól 1785-ig a Pozsonyból már ismert Hillebrandt végezte el a budai várban fekvő egykori klarissza kolostor átalakítási munkáit országgyűlés céljára (Országház-u. 28.). Az első emeleti termekkel a mester a századvég legszebb interieurjeit alkotta meg. Szerencsés módon egy rézkarc módot nyújt arra, hogy a belső építészeti dekoráció eredeti formájáról fogalmat alkothassunk magunknak.⁴ (44. kép.) Az épületben azonban – mint már említettük – csak három országgyűlést tartottak, ma a Magyar Tudományos Akadémia több intézetének otthona.

A reakció megerősödésével az ülések színhelyét ismét Pozsonyba helyezték s itt is maradt az utolsó rendi országgyűlés idejéig, 1848-ig. Mivel a budai épület már nem állott rendelkezésre, az első népképviselői országgyűlés üléseit 1848-ban Pesten tartották az 1849-ben elpusztított Vigadó, illetve a Nemzeti Múzeum épületében. Mindkettő Pollack Mihály, a magyar klasszicista építőművészet vezető alakjának kiváló alkotása.⁵ A szabadságharc leverése utáni években, egészen 1861-ig nem hívták össze az országgyűlést. Ekkor még ideiglenes üléstermeket használtak. 1865-ben, a következő országgyűléssel kapcsolatban kapott megbízást a mai budapesti városkép kialakításában jelentős szerepet játszó Ybl Miklós (1814–1891) a felsőháznak helyet adó Nemzeti Múzeum szomszédságában az ún. régi képviselőház felépítésére. Bár az építkezés rendkívül rövid idő alatt befejeződött, mégsem lett készen időben s csak két év múlva lehetett használatba venni. A 20. század elején feleslegessé vált épület ma az Olasz Kulturintézet székhelye. Külsejét egykoru környezetében Slowikowski Ádám színes litográfiája⁶ (52. kép.), nagytermet pedig egy, a még meg nem valósult terv alapján készült fametszet ábrázolja⁷ (53. kép.).

Végre a 19. század végén sor került a magyar országgyűlés végleges otthona, a Parlament felépítésére. Létesítését az 1880. évi LVIII. tc. rendelte el. Méretei az ezeréves jubileumára készülő Magyarország ünnepi hangulatával állanak arányban. Fennállása óta a

Parlament mintegy Budapest jelképévé vált, a városkép egyik legjellegzetesebb, legfélejtethetlenebb részlete. A Duna-parton erőteljesen érvényesülő tornyos-kupolás sziluettje a londoni Parlamentet juttatja eszünkbe. Mestere, Steindl Imre (1839-1902) eklektikus módon oldotta meg feladatát. A hosszanti oldalával a folyópart-ra támaszkodó épületen gótikus, reneszánsz, barokk, sőt nemzeti-nek vélt elemekkel is találkozunk. A belső elrendezésben Steindl annyira korszerűt és a rendeltetésnek megfelelőt alkotott, hogy még ma, a megváltozott társadalmi körülmények között is alkalmas arra, hogy állami életünk központja legyen. Itt tanácskozik az egykamaras országgyűlés, itt székelnek a Népköztársaság Elnöki Tanácsának és a Minisztertanácsnak hivatalai. A tehetséges magyar grafikusművész, Vadász Endre (1901-1944) két világháború között keletkezett rézkarca az épületet a Duna tulsó partjáról nézve állítja elénk⁸ (54. kép.).

Az országgyűléssel kapcsolatos ikonográfiai forrásanyag második csoportját valóban lefolyt ülések hiteles ábrázolásai alkotják. Ilyent többet is ismerünk a 19. századból. Első az 1832-36-os országgyűlés alsótáblai üléséről készült rézmetszet, amelyet a szignatura tanúsága szerint A. J. Groitsch rajzolt és metszett. (46. kép.) Sajnos, sem a művész személyéről, sem a lap keletkezési körülményeiről nem tudunk semmi közelebbit.¹⁰ A magasított, korláttal elzárt pódiumon az elnöklő királyi személynök (personalis), a többi hivatalos személy és a jegyzők mellett egyházi résztvevőket is láthatunk. Utóbbiak korábban a jobboldali asztalnál foglaltak helyet, csak 1836-ban, ideiglenesen kerültek fel a pódiumra. A terem hosszában elhelyezett három hosszú asztal mellett ülnek a követek a négy kerület szerinti csoportosításban. A Dunán inneni és Dunán tuli megyéket képviselő két-két képviselő egymás mellett, a Tiszán inneni és Tiszán tuliak pedig egymással szemben foglaltak helyet. A későbbi, a politikai felfogásra utaló elhelyezkedéstől eltérő ülésrend azért volt fontos, mivel a javaslatok előkészítésében jelentős szerepet játszó kerületi ülések elnöklésének rendjét ez határozta meg. A képen az egyik ablakmélyedésben gyorsíró látnak, az ő munkája tette lehetővé az ülések jegyzőkönyveinek kinyomtatását. Az asztaloktól távolabb, a követek mögött az országgyűlési ifjak állanak, akik ugyan nem vettek részt a tárgyalásokban, de a hangulat irányítására befolyást gyakoroltak. A teremnek egy 1848-ból származó és nem konkrét ülést ábrázoló képen az 1843-ban megváltoztatott ülésrendet tanulmányozhatjuk: az elnöki asztal az ajtóval szemközti hosszú falhoz került, a követek pedig az erre merőlegesen elhelyezett 13 kisebb asztal mellett láthatók.¹¹

A Magyar Nemzeti Galériának a felsőtábla egy ülését ugyanebből az időből ábrázoló rajza jelzetlen, de stiluskritikai alapon ezt is Groitschnak tulajdoníthatjuk.¹² (47. kép.) A meglehetősen sivár terem közepén egy hosszú asztal két oldalán ülnek a főrendek. Az asztal végén József nádor ismerhető fel, mindig a nádor tiszte volt a felső táblán az elnöklés. Tőle jobbra a főpapok, egyikük éppen felolvas a kezében tartott papírlapról. Velük szemben, szintén szigorú rangsorban, a világiak helyezkednek el. Egy, az utolsó rendi országgyűléssel kapcsolatban, 1848-ban napvilágot látott fametszet a terem az 1843-ban végrehajtott átrendezés után mutatja be, amikor a középső asztal két oldalán még három-három hosszú asztalt állítottak fel.¹³

1848-ban, az első népképviselői országgyűlés megnyitása előtt, Széchenyi István közmunka- és közlekedésügyi minisztériuma elkészítette a Vigadó és a Nemzeti Múzeum alaprajzait abból a célból, hogy a résztvevők könnyebben a helyükre találjanak. Walzel Ágost Frigyes nagyméretű litografált lapjain, amelyek háromszorosan összehajtott állapotban kerültek az érdekeltek kezébe, a külső oldalon, a cím felett az üléstermek képe látható. Ezek a képek tehát nem valóban lefolyt ülések ábrázolásai, hanem az ideiglenes berendezés figyelembevételével készült fantáziaképek. Ezt bizonyítja egyébként az is, hogy a megnyitás napját tévesen július másodikában jelölték meg rajtuk a helyes dátum, ötödike helyett. Az interieurökből és az alaprajzokból mégis hitelesen ismerhetjük meg az üléstermek beosztását, a hivatalos személyek, a tagok és a hallgatóság elhelyezkedési rendjét.¹⁴ (48–49. kép.)

Az országgyűléssel összefüggő ünnepélyes jelenetek közül a megnyitás ceremóniája időrendben a legelső. Ebben a főszerep az uralkodóé, aki vagy személyesen vagy képviselője útján vesz részt és a trónbeszéd elmondása után átadja az országgyűlés munkájára vonatkozó irányelveit (*propositiones regiae*) a nádornak. Az első népképviselői országgyűlés megnyitása eltért a szabályostól. 1848. július 5-én déli 12 órakor a két ház együttes ülésén (*sessio mixta*) a pesti Vigadóban István nádor képviselte V. Ferdinánd királyt, így a proposíciókat Batthyány Lajos miniszterelnöknek kellett átvennie. Ugyancsak Batthyány a címzettje a magyar Borsos József (1821–1883) és az osztrák August Pettenkofen (1822–1889) közös műveként létrejött kvalitásos litográfia ajánlásának is, amely a jelenetet ábrázolja, és amely a magyar nyelvennyolcas forradalom reprezentatív ábrázolásainak egyik legszebbike.¹⁵ A művészek munkamegosztásáról eddig az volt a vélemény, hogy Borsos rajzát Pettenkofen vitte rá a köré. A lap stilussajátosságai, egy egykoru ujsághír és a szignatura formájának figyelembevételével, amely a két művésznevet kötőjellel illetve és

kötőszóval kapcsolja össze, ezt a korábbi felfogást revideálnunk kell. A háttér építészeti részletei, a hallgatóság lelkes tömege, valamint az ablakokon keresztül beáramló fény ábrázolása Pettenkofen művészetével áll kapcsolatban. A kompozícióban kissé túl erős hangsúlyhoz jutó és gyakran szervetlenül megoldott, egyéni vonásokkal jellemzett portréfejek viszont az ügyes arcképfestőként ismert Borsos művei lehetnek. Egy fennmaradt rajzos kulcs segítségével 42 személyt azonosíthatunk. Több arckép előképét osztrák és magyar művészek korábbi, grafikus úton sokszorosított arcképeiben sikerült meghatároznunk. A körrajzolásban Borsosnál jóval gyakorlottabb és a pusztá reprodukálásánál rendszerint többre törekvő Pettenkofen minden jel szerint olyan kompozíciót sokszorosított, amelynek megalkotásában – a stíluselemzés és az írott adatok alapján következtetve – maga is részt vállalt.

Másik ünnepélyes jelenetet ábrázoló képünk az 1865. december 15-én megnyitott országgyűlésre vonatkozik. A ceremónia a budai Várban zajlott le és I. Ferenc József személyesen vett részt rajta. Ennek az országgyűlésnek az ad különös jelentőséget, hogy a szabadságharc után újabb lépés volt az uralkodó és a nemzet közötti „kiegyezés” felé és alatta koronázták meg a királyt a magyar törvényeknek megfelelő módon. A magyar nemzeti festészet kimagasló alakja, Székely Bertalan (1835–1910) a helyszínen készítette elfametszetben fennmaradt rajzát.¹⁶ (51. kép.)

Az erdélyi országgyűlések történetére vonatkozólag nem rendelkezünk sok képes forrással. Finom megoldásával kiválik Szathmári Pap Károly az 1842-i országgyűlés résztvevőit ábrázoló arcképgyűjteményének litografált címlapja. A kötet címszövegét kisméretű vázlatos rajz élénkíti a kolozsvári (ma: Cluj, Románia) megyeház disztermének, mint ülésteremnek képével.¹⁷

Szintén a mindenkori uralkodó a főszereplője az országgyűléssel kapcsolatban álló másik ünnepélyes aktusnak, a királykoronázásnak is. Ez ugyanis mindig országgyűlés keretében zajlott le. Sem helyünk, sem lehetőségünk nincs most a magyar királykoronázások ikonográfiájának mégoly vázlatos áttekintésére sem. Jellemző példaként csak egy képet emelnénk ki a sok közül, amely I. Ferenc király 1792. június 6-án, Budán történt koronázási kardvágását ábrázolja.¹⁸ (45. kép.) Maga a kardvágás momentuma a magyar koronázások világi ceremóniái közé tartozik és azt jelképezi, hogy az uralkodó fogadalmat tesz az ország területének megvédelmezésére. Karl Schütz (1745–1800) most felbukkant színezett tusrajza nemcsak azért figyelemreméltó, mivel a jelenetről eddig csak a bécsi Artaria-cég kiadásában megjelent rézkarcot ismertünk,¹⁹ de azért is, mivel jellemző adattal szolgál a hasonló ábrázolások keletkezési körülményeire vonatkozólag.

Azt már eddig is tudtuk, hogy I. Ferenc koronázása egyes jele-
neteinek ábrázolásánál II. Lipót két évvel korábbi pozsonyi koroná-
zásának megfelelő képeit vették alapul.²⁰ Bemutatott rajzunk 1970-
es dátuma és budai háttére – úgy látszik – ellentmondást tartalmaz,
hiszen 1790-ben még Pozsonyban folyt le a koronázás. De II. Lipót-
tal kapcsolatban már felmerült Buda, a magyarok már őt is ott sze-
rették volna megkoronázni. Schütz tehát valószínűleg előre elkészí-
tette rajzát, s amikor a helyszín kérdése véglegesen eldőlt, a fel-
használhatatlan kompozíciót félretette. Két év múlva azonban, I. Fe-
renc azonos formában, de most már valóban Budán történt koroná-
zási kardvágási jelenetének ábrázolásánál felhasználta. A helyszín
kérdéséről még annyit kell megjegyeznünk, hogy a környezet nem a
budai Széna-tér környéke, hanem a Bem József utca vonalában feks-
zik, amint az egykorú leírások is a Viziváros és az Ujváros (Neu-
stift) határán említik a Királydombot.²¹ Egyébként a koronázási áb-
rázások keletkezésével kapcsolatban hasonló jelenségekre már az
egykorú magyar ujság szerkesztői is felhívták olvasóik figyelmét.²²

A királykoronázások mellett az országgyűléseken történt a király
után következő legmagasabb közjogi méltóság, a nádor (palatinus)
megválasztása és beiktatása is. Erre vonatkozólag egy ábrázolás
maradt ránk, amelyen azt a jelenetet láthatjuk, amikor István főher-
ceg bátyja, V. Ferdinánd kezébe leteszi a nádori esküt. A helyszín
a pozsonyi primási palota nagyerme, az időpont 1847. november 12-e,
a résztvevők a két tábla tagjai. Az ünnepi aktust a sokat foglalkoz-
tatott bécsi Josef Lanzedelli (1807–1873) litográfiaja örököltette meg.²³

A tanácskozástermek falain kívül is történtek olyan események,
amelyek szorosan összefüggenek az országgyűlés munkájával és így
képes forrásanyaguk az országgyűlés-ikonográfia körébe tartozik.
Ilyenek a különféle szűkebb körű tárgyalások, az országgyűlés és az
uralkodó érintkezését fenntartó küldöttségek utazása és fogadásai, a
követválasztás és az ezzel kapcsolatos korteskedés. Főként az utolsó
témánál a reális, zsánerszerű vagy karikatúrisztikus ábrázolások
mennyisége kiragadott példák ismertetésére kényszerít bennünket.
Az 1865–68. évi országgyűlés un. 67-es bizottságának a Magyar Tu-
dományos Akadémia nemrég befejezett palotájában tartott ülését ne-
ves illusztrátorunk, Greguss János (1837–1892) rajzolta le.²⁴ 1848.
március 16-án V. Ferdinánd a bécsi Burgban fogadta az utolsó rendi
országgyűlés küldöttségét. Erről a jelenetről egy Bécsben megjelent
litográfia tájékoztat bennünket.²⁵ Ugyanerre az országgyűlésre sike-
rült az ellenzéki nemességnek Kossuth Lajost Pest megye követévé
választania. Franz Weissnek Walzel kiadásában megjelent színezett
litográfiaja azt a jelenetet állítja eléünk, amikor Kossuth hívei sikerü-
ket az alig befejezett Nemzeti Múzeum előtt tartott, cigányzenével
kísért lovas felvonulással ünnepelték meg.²⁶

Amilyen mértékben szabadabbá és demokratikusabbá válik a politikai élet, olyan mértékben tűnik fel az országgyűlések munkája és szereplőinek alakja a politikai karikatura torzító tükrében. Ezt a témakört is igen gazdag anyag képviseli a 19. század második felétől kezdve egészen maig. Teljes feldolgozásáról, a fényképekhez hasonlóan itt is le kell most mondanunk, hiszen még a művésznevek és a folyóiratcímek felsorolása is szétfeszítené e dolgozat kereteit. Meg kell elégednünk egy immár klasszikussá vált példa felidézésével. Szerelmey Miklós (1803–1873), a magyar litográfiatörténet egyik fontos alakja, 1848-ban illusztrált élcslapot indított *Charivari* címen. Nemcsak a címe utal francia mintákra, a benne közölt rajzok néhányának előképét is sikerült Daumier oeuvrejében kimutatni.²⁷ Képünk azzal az eseménnyel áll kapcsolatban, amikor az első magyar minisztérium tagjai 1848. július 20-án és 22-én a kisebbségben lévő baloldali ellenzék tiltakozása ellenére megszavaztatták a képviselőházban az olasz nemzeti mozgalom ellen küldendő osztrák katonaság számára a támogatást.²⁸ A kormányt Szerelmey litográfiáján Kosuth Lajos, Széchenyi István és Deák Ferenc képviselik, a csengőt rázó házelnök Pázmándy Dénes mellett a kisebb méretben ábrázolt ellenzékiek közül az ülő Teleki Lászlót és az álló sorban Madarász Lászlót és Irinyi Józsefet sikerült azonosítani. (50.kép.)

Végigtekintve az országgyűlések mindennapi munkáját és ünnepi momentumait elének állító és a politikai küzdelembe is betekintést engedő ábrázolások során, azok keletkezési körülményeiről általában a következőket állapíthatjuk meg. Az uralkodónak, érthetőleg nem volt fontos az országgyűlés munkájának művészi eszközökkel történő megörökítése, hiszen itt tulajdonképpen abszolút hatalmának csorbításáról volt szó. Természetes, hogy a főpapságot is inkább vallásos kompozíciók programjának meghatározása és művészi megvalósításuk mikéntje érdekelte. De az már érthető, hogy leggazdagabb főuraink, akik személyes és családi dicsőségük művészi propagálására nem sajnálták a pénzt, az országgyűléssel kapcsolatban ritkán vállalkoztak a mecénás szerepére. Az országgyűlési ikonográfia körébe tartozó ábrázolások legtöbbje üzleti vállalkozásnak köszönhetette létrejöttét.²⁹ Még szerencsés eset az, ha az üzletember egyben tehetséges művész is volt. Ritkán, de előfordult, hogy a haladó szellemű országgyűlési ifjúság kezdeményezte politikai vezérei arcképének megörökítését.³⁰ De az mindennek ellenére biztos, hogy a létrejött képanyag, ha nem is mindig kiemelkedő művészi kvalitásai, de történelmi forrásértéke miatt mindenképpen megérdemli az utókor megbecsülését.

J E G Y Z E T E K

1. Általánosabb szempontból foglalkozik az országgyűlések történetével: Salamon Ferenc, Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. Kisebb történelmi dolgozatai. I. köt. Budapest, 1875. 400–430. l. (Esterházy Miklós nádor meg nem valósult házszabályterve 1637-ből.) – Kérészy Zoltán, Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Kassa 1906. Klny. a kassai kir. jogakadémia 1905/6. tanévi évkönyvéből. (korábbi irodalommal) – Eckhart Ferenc, Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 108–114., 256–267., 281–283. l. – Beér János – Csizmadia Andor, Történelmünk a jogalkotás tükrében. Bp. 1966. (szemelvények a vonatkozó törvényekből)
2. Korabinsky, J. S., Beschreibung der königl. ungarischen Haupt-Frey und Krönungsstatt Pressburg. Pressburg (1781). 43. l. – Salamon Ferenc, Az 1741-iki koronázó országgyűlés. Kisebb történelmi dolgozatai. I. köt. Budapest, 1875. 74–77. l. – Ortvay Tivadar, Pozsony város utcái és terei. Pozsony, 1905. 333. l.
3. Korabinsky, J. S., i. m. 23–4. l. – Ortvay i. m. 371–3. l. – Kapossy János, F. A. Hillebrandt. Budapest, 1924. 16. l. – Súpis pamiatok na Slovensku. Red. A. Güntherova. I. köt. Bratislava, 1967. 167. l. – Az épület külsejét Fáy Mór fametszete is megörökítette: Ábrázolt Folyóirat. I. évf. 1848. január 1. l. sz. 4. l.
4. A színezett rézkarc megjelent: Naponként-való jegyzései az 1790. Esztendőben ... rendelt ... Magyar Országgyűlésének ... Béts 1791. 688. l. után, a lap és a vele együttugyanitt megjelent alaprajzok nyomtatott magyarázatával. v. ö. Magyar Hirmondó 1972. május 22. és 29., 736. és 753. l. – Az épületre vonatkozólag lásd: Kapossy, J., i. m. 18. l. – Horler Miklós (szerk.), Budapest műemlékei. i. köt. Bp. 1955. 413–423. l. – Az országgyűlés résztvevőinek elhelyezkedését feltűntető alaprajz készülhetett utólag, mint a már lefolyt esemény rekonstrukciójának segédesszköze és előzetesen, mintegy vezetőül. Előbbire példa Csécsy János sárospataki tanár rajza az 1705-i szécsényi országgyűlésről. Képe: Thaly Kálmán, Rákóczi tár. i. köt. Pest, 1866. címképeként. Az 1848-as országgyűlés gyakorlati célból, előre készült alaprajzaira később visszatérünk.

5. Itt el kell oszlatnunk egy közkeletű tévedést. Gyakran találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy 1849-ben a pesti egyetemi templomban ülésezett volna az országgyűlés. V. ö. Genthon István – Zakariás G. Sándor, Magyarország művészeti emlékei. 3. köt. Bp. 1961. 103. l. – Fejős Imre, az 1949-ben megszüntetett Parlamenti Múzeum volt igazgatója, majd a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának vezetője egy, halála miatt kéziratban maradt rövid közleményében egykoru hirdásra támaszkodva már megcáfolta ezt a tévedést. Ez a tanulmány kiváló alkalom Fejős megállapításának publikálására. Az egykoru hivatalos beszámolót, amire ő is hivatkozott, közölte: Beér János – Csizmadia Andor, Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Budapest, 1954. 441. sk. l. Az ülés valójában a megyeházán volt.
6. Az épületre vonatkozólag lásd: Ybl Ervin, Ybl Miklós. Budapest, 1956. 42–44. l. – A képviselőház egyéb ábrázolásai közül megemlíthetjük Kelety Gusztáv rajzát fényképfelvétel után, amely Rusz Károly fametszetében megjelent: Vasárnapi Ujság. 1865. október 1. 40. sz. 504. l. és egyszerűsített változatban: Családi kör. 1865. október 29. 44. sz., valamint eltérő kompozíciók: Magyarország és a nagy világ. 1865. október 15. 3. sz. 37. l. és Haske Ferenc fénykép utáni rajzát Rusz Ferenc fametszetében: Hazánk s a külföld. 1865. október 1. 40. sz. 632. l.
7. Megjelent: Vasárnapi Ujság. 1865. november 19. 47. sz. 593. l. – Haske Ferenc fametszete megjelent: Hazánk s a külföld. 1865. december 17. 51. sz. 808. l. Ismeretlen mester litográfiája megjelent: Magyarország és a nagy világ. 1865. november 12. 7. sz. 104–5. l.
8. Az épületre nézve lásd: Egry Margit – Komjáthy Edit, Az Országház. 3. kiadás. Budapest, 1970. Francia, német és orosz rezümével.
9. Pataky Dénes, A magyar rézmetszés története. Budapest, 1951. 134. l. – C. Wilhelmb Gizella, Magyarország története nek képeskönyve. Budapest, 1962. 270. l.
10. Groitsch rézmetszete, nagysága alapján következtetve, esetleg az országgyűlési napló mellékletétől készülhetett.
11. Megjelent: Ábrázolt Folyóirat. 1848. január 15. 3. sz. 20. l. Az alsótábla üléstermének az 1843-i változtatás utáni álla-

- potát tünteti fel Engel Mór litográfiája is, amely megjelent: Vachot Imre, Országgyűlési almanach. I. Pest 1843. 146-7. 1. között, nyomtatott magyarázattal. A lapot Gerszi Teréz, A magyarkörajzolás története a XIX. században. Budapest 1960. című műve nem ismeri. Szintén Vachot Imre adta ki Marastoni József litográfiájában az 1865/66. évi országgyűlés képviselőházának emléklapját Budapest, a Képviselőház és a Múzeum látképével és hét képviselő arcképével. Gerszi i.m. 179.1.
12. C.Wilhelmb, G. i.m. 271.1.
 13. Megjelent: Ábrázolt Folyóirat. 1848 január 8. 2.sz. 12.1.
 14. Gerszi T. i.m. 214.1. - Az 1861. évi országgyűlés alsó- és felsőházának ülését a Nemzeti Múzeum, illetve a Kereskedelmi Csarnok épületében a Vasárnapi Ujság két fametszete mutatja be: 1861 június 23. 25.sz. 293.1. és június 30. 26.sz. 305.1. Az ülések képét eltérő változatban, fametszeti megoldásban lásd: Emich Gusztáv Nagy Képes Naptára az 1862. évre. Pest 1861.1. és 4.1. mellett. - 1867-ben a képviselőház közel két hónapig ideiglenesen a Magyar Tudományos Akadémia palotájában tartotta üléseit. V. ö. Székely Bertalan rajza fametszetben: Vasárnapi Ujság. 1867. december 1. 48.sz. 589.1. Képét, téves aláírással lásd: Budapest enciklopédia. Budapest 1970. 8.1.
 15. Rózsa György-Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. 326.sz. Sajtó alatt.
 16. Megjelent: Vasárnapi Ujság. 1866. január 21. 3.sz. 29.1. - A jelenetről még négy litografált változatot ismerünk, köztük a sokat foglalkoztatott osztrák riportrajzolók Vincenz Katzler (1823-1882) és Franz Kollarz (1829-1894) műveit. Megemlíthetjük még J.V. Frey fametszetét is. V.ö. Kiss Sándor, Magyarország történetének képeskönyve. 1849-1945. Budapest 1969. 22-3.1.
 17. Gerszi Teréz i.m. 207.1. - Az 1863. évi országgyűlés Nagyszébenben (Sibiu, Románia) nyílt meg 1863 június 16-án. V. ö. a Vincenz Katzler rajza után készült fametszet: Waldheim's Illustrierte Zeitung. 1863 augusztus 1. 83.sz. 92.1. - Az 1865 november 19-én ismét Kolozsvárt tartott megnyitó képét lásd: Hazánk s a külföld. 1865 december 17. 51.sz. 809.1. Eredeti vázlat nyomán Haske Ferenc fametszete.
 18. Jelezve balra lent: "Gezeichnet von Carl Schütz 1790." Tus, vízfesték, 275 x 416 mm. Budapesti magántulajdonban, védett.

19. V.ö. Rózsa György. Budapest régi látképei. Budapest 1963. 142. sz.
20. V.ö. Vayer Lajos ismertetését Bartoniék Emma. A magyar királykoronázások története, Budapest című könyvéről. Századok. LXXV(1941) 428. l.
21. V.ö. Bartoniék i.m. 163. l. - Ezzel szemben: Magyar Hirmondó. 1972 május 29. 753. l.
22. Hadi és más nevezetes történetek. 1790. 743-4. l. A szöveget közli: D. Szemző Piroska. A magyar folyóiratillusztráció kezdetei. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve, Budapest 1954. 132. l.
23. Vayer Lajos, Kossuth alakja az egykorú művészetben. Kossuth emlékkönyv. Budapest 1952. II. kötet. 440. l. A kompozíció átdolgozott variánsát Szerelmey Miklóstól említi: Gerszi T., i.m. 210. l.
24. Megjelent: Vasárnapi Ujság. 1867 február 24. 8. sz. 89. l.
25. Anton Ziegler négy nyelvű kisérőszöveggel kiadott, történetileg érdekes, de művészileg nem kiemelkedő sorozatának 13. sz. lapja. - Érdemes megemlíteni, hogy a küldöttség tagjairól fennmaradt egy csoportkép, Matthäus Kern litográfiája. Kernnek a kompozícióhoz készített 38 eredeti rajzát a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi. Ugyanennek a küldöttségnek utjával kapcsolatban több más ábrázolás is maradt fenn.
26. Vayer L. i.m. 339-40. l. - Fejős Imre, A Nemzeti Múzeum ábrázolásai. Folia Archaeologica. VII(1955) 18. sz. - C. Wilhelm G. i.m. 295-6. l. - A kompozíció korabeli népszerűségét jellemző adalék, hogy a párizsi L' Illustration 1849 július 28-ai 335. számában a "magyar nemzeti gárda" felvonulását ábrázoló illusztráció előképéül használták fel. V.ö. Budapest enciklopédia. Budapest 1970. 322. l.
27. Gerszi Teréz, Daumier és az első magyar élclap karikaturái. Művészettörténeti Értesítő. II(1953) 163-4. l.
28. Megjelent: Charivari. 1848 július 26. 8. sz. 31. l. - V.ö. Gerszi T. A magyar kőrajzolás története. 210. l. Vayer Lajos, Széchenyi képe. Magyarorságtudomány. I(1942) 100. l.
29. Ilyenek például Ponori Thewrewk József: Magyar Pantheonja a 19. század huszas éveiben és a század végén Alpári Lajos szerkesztésében füzetekben kiadott A Parlament-című kiadvány Franz Würbel gyen-

ge litográfiáival. Mindkét sorozat az országgyűlés tagjainak arcképeit tartalmazta.

30. V.ö. Fejős Imre: Az országgyűlési ifjuság litografáló társasága. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve. Budapest 1952. 118-121.l.

ÜBERBLICK DER IKONOGRAPHIE DER UNGARISCHEN LANDTAGE

Die Bilddokumente der Tätigkeit und Schauplätze der Landtage sind nicht bloss als Veranschaulichung der Ereignisse zu bewerten, sondern sie ermöglichen auch verfassungsgeschichtliche Folgerungen. Das einschlägige Bildmaterial ist sehr weitläufig. Hinsichtlich der Arbeit der ungarischen Landtage besitzen wir Darstellungen seit dem 18. Jahrhundert. Seit diesen Zeiten verliefen die Landtage in für die Zwecke der Sitzungen erbauten oder umgestalteten Gebäuden. Aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts sind auch einzelne, bestimmte Sitzungen oder die Eröffnungsfeierlichkeiten vorführende Bilddokumente bekannt. Von den mit den Landtagsfeierlichkeiten in Beziehung stehenden Bildern werden im Artikel die Krönungsdarstellungen und die Eidesszene des Palatins, des Stellvertreters vom König, erwähnt. Ausserhalb der Sitzungen geschehene, aber mit der Arbeit des Landtags in engem Zusammenhang stehende Ereignisse - Deputiertenwahlscenen, Kommissionssitzungen - wurden auch festgehalten. Zum Ende wird noch ein Beispiel zur Widerpiegelung der Gesetzgebung in der politischen Karikatur vorgeführt.